

Тематична рубрика: Економічна теорія та історія економічної думки
УДК 330.111.62:431.4

Ревуцька А.О.

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки,
Уманський національний університет садівництва, Умань, Україна
revutskaya.alla@mail.ru

Alla Revutska

PhD (Economics), Lecturer of the Economic Theory Department, Uman National
University of Horticulture, Ukraine
1 Instytutska Str., Uman, 20305, Cherkasy region, Ukraine

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В СИСТЕМІ
СУЧАСНИХ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**
**TRANSFORMATION RELATIONS OF PROPERTY IN THE SYSTEM
CONTEMPORANEOUS AGRARIAN TRANSFORMATION**

Анотація. У статті виділено особливості розвитку відносин власності в аграрному секторі. Встановлено, що до найбільш характерних рис сучасного етапу трансформації відносин власності в сільському господарстві відносяться: суспільно-політична багатогранність та соціально-економічна багатофункціональність проявів відносин власності; формування горизонтально та вертикально інтегрованих корпоративних структур з високим рівнем концентрації аграрного ресурсного потенціалу, також ресурсна диференціація та подрібнення учасників аграрної виробничо-господарської діяльності; низька ефективність існуючих організаційно-економічних механізмів впливу на розвиток відносин власності з позицій їх підпорядкування поточним та стратегічним цілям соціально-економічного розвитку сільських територій.

Ключові слова: власність, відносини власності, трансформація, сільське господарство, інтеграція, ринок, сільські території.

Аннотация. Выделены особенности развития отношений собственности в аграрном секторе. Установлено, что к наиболее характерным

позициям современного этапа трансформации отношений собственности в сельском хозяйстве относятся: общественно-политическая многогранность и социально-экономическая многофункциональность проявлений отношений собственности; формирование горизонтально и вертикально интегрированных корпоративных структур с высоким уровнем концентрации аграрного ресурсного потенциала, также, ресурсная дифференциация и измелчения участников аграрной производственно-хозяйственной деятельности; низкая эффективность существующих организационно-экономических механизмов влияния на развитие отношений собственности с позиций их подчинения текущим и стратегическим целям социально-экономического развития сельских территорий.

Ключевые слова: собственность, отношения собственности, трансформация, сельское хозяйство, интеграция, рынок, сельские территории.

Abstract. Allocated peculiarity of development relations property in agrarian sector. Installed, that to the most characteristic feature contemporaneous stage of transformation relations property in rural economy refer: social and political diversity and socio-economic manifestations multi-property relations; management of the property shifts from the immediate owner-executives to professional managers; strategic focus and adapt to market requests; the unity of the social and economic processes of individualization and socialization of property; activation processes intellectualization property; institutional nature of property relations from the position improving the existing and new institutions for promoting the mixed economy; determining the impact of property relations on the effectiveness of social and economic development of society; property relations of dependence on the effectiveness of national agricultural policy; legal and regulatory incompleteness acquisition of ownership of agricultural land from the standpoint of ownership, use, disposal because of existing moratorium on its buying and selling; duality of agriculture that serves as the current results of existing property relations, the development of which generates, on one hand, the

formation of horizontally and vertically integrated corporate structures with high concentration of agricultural resources, and the other - the resource differentiation and grinding members of agricultural production and economic activity; low efficiency of existing organizational and economic mechanisms to influence the development of property relations in terms of their subordination and current strategic objectives of socio-economic development of rural areas.

Keywords: property, property relations, transformation, agriculture, integration, market, rural areas.

Постановка проблеми. Економічні перетворення в аграрному комплексі України зумовили трансформацію економічних відносин і виникнення нових форм господарювання. Зміни у формах власності й господарювання поки що істотно не вплинули на стабілізацію й інтенсифікацію галузі, не привели до появи ефективного власника. Виступаючи ініціатором, держава не завжди послідовно спрямовувала трансформаційні процеси в регіонах, що визначило тривале існування «нічийної» власності й соціалістичних форм господарювання в особі колективних підприємств. Власні структури на місцях, що мали здійснювати реформи, діяли звичними для них командно-адміністративними методами.

Тому, можна зазначити, що важливість дослідження особливостей поточного розвитку відносин власності в системі аграрних перетворень витікає із економічної, соціальної, політичної, міжнародної та правової значущості відносин власності для становлення високопродуктивного сільського господарства, національного господарського комплексу та посилення конкурентоспроможності аграрної галузі в процесі її інтеграції у світовий економічний простір. Адже вітчизняний та світовий досвід показує досить суттєву залежність результативності реальної економіки від адекватності розвитку відносин власності вимогам часу. Виявлення таких особливостей передбачає проведення ідентифікації даного явища, виділяючи його із всієї сукупності економічних явищ та процесів за рахунок відмінних рис та специфічних проявів в економічному повсякденні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Складна структура стримує процеси трансформації аграрного сектору. Так, Алексеєнков В.Е., аналізуючи досвід створення і функціонування об'єднань та підприємців, вказує, що акціонування є процесом визначення земельної й майнової частки кожного працівника у грошовому виразі при передачі її у приватну власність з одночасною видачею акцій і сертифікатів, що передбачає виплату дивідендів [1]. Крищенко К.Е. зазначає, що процес виділення частки працівникам у колективному майні підприємств є процесом персоніфікації власності [2]. Гайдуцький П.І., приділяючи увагу індивідуальній власності, виділяє особливу її форму, характерну для сільського господарства — акціонерно-пайову [3]. Основним методом реформування власності в аграрному секторі економіки стало паювання і приватизація державної власності з подальшим акціонуванням. Така реорганізація в аграрному секторі послабила конструктивність реформ.

На сьогодні розвиток відносин власності має визначальний характер впливу на перебіг ринкових трансформацій сільського господарства. У зв'язку з цим ми розділяємо точку зору академіка Юрчишина В.В., який відзначає, що виправдано й єдино правильно виходити з того, що реформування відносин власності і все, що воно породжує й утворює, перебуває у діалектичному взаємозв'язку, розвивається по висхідній. А саме: зміни у відносинах власності вимагають прискорення і забезпечення надійності їх політичної, законодавчої, організаційної, соціальної підтримки, захищеності й забезпеченості. У свою чергу, чим досконалішою, ширшою і надійнішою буде така підтримка, тим більший простір для подальшого розвитку одержать перетворення у відносинах власності [4, с. 266].

Досліджуючи розвиток відносин власності в аграрному секторі в країнах з перехідною економікою, член-кореспондент НАН України Осташко Т.О. справедливо вказує на те, що внаслідок проведених трансформацій сформувалася бімодальна структура аграрної галузі. При цьому в одних країнах переважають великі аграрні підприємства, в інших — домінують

дрібні та середні за розмірами аграрні господарюючі суб'єкти [5, с. 43—45]. Проте для всіх новоутворених у сільському господарстві організаційно-правових форм спільною рисою постає перехід до домінуючої приватної форми власності, що замінила державну та колективну власність. Особлива увага з боку дослідників приділяється трансформації відносин власності в сільськогосподарських підприємствах. У дослідженнях вчених економістів Россохи В.В. та Пронько Л.М., наголошується на тому, що сучасні процеси формування та розвитку виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств відбуваються на засадах переходу до ринкових умов господарювання і приватизації землі та майна. Ці процеси спричинили низку проблем стосовно господарювання дрібних власників засобів виробництва, використання найманої праці в сільськогосподарському виробництві, управління господарюючими суб'єктами та ефективності використання в цих умовах наявної власності [6]. Підкреслюючи вагомість основних здобутків економічних наукових пошуків названих та інших вчених у контексті проблематики власності в сільському господарстві, разом з тим, слід вказати на необхідність виокремлення специфічних характеристик відносин власності на сучасному етапі аграрних перетворень.

Формування цілей статті є ідентифікація та характеристика особливостей розвитку відносин власності як необхідної передумови, що формує теоретико-методологічний базис подальших прикладних досліджень та прийняття конкретних управлінських рішень щодо підвищення соціально-економічної результативності трансформації відносин власності в аграрному секторі.

Виклад основного матеріалу. Особливості сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі формуються під сукупним впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників та проявляються в життєдіяльності суспільства в якості існуючих або започаткованих соціально-економічних, політико-правових, виробничо-господарських та інших суспільних процесів,

подальше інституційне функціонування яких визначається відповідністю еволюційному руху суспільства та цивілізації.

До числа основних особливостей сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі слід віднести їх глибинну трансформацію, що набуває перманентного характеру та стосується всіх сфер функціонування сільської громади, її членів та суттєво впливає на життєдіяльність суспільства в цілому. Причинний зв'язок змін відносин власності прямо чи побічно торкається різних суспільно-політичних, соціально-демографічних, організаційно-економічних, кадрово-управлінських, екологічних, природоохоронних та інших процесів у сільській місцевості, займає тривалий період часу та охоплює всю країну. Внаслідок такої масштабності та багатогранної дії відносин власності, їх дослідження щодо макроекономічних та мікроекономічних об'єктів мають різноплановий науковий характер.

Так, на основі системного підходу, Россоха В.В. та Пронько Л.М. всебічно розкривають існуючі проблеми розвитку відносин власності на мікроекономічному рівні та науково обґрунтовують напрями їх вдосконалення в підприємствах аграрного сектора та вдало визначають перспективи підвищення ефективності функціонування відповідних господарюючих суб'єктів. До вагомих наукових здобутків Россохи В.В. та Пронько Л.М. слід віднести складений ними перелік внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на ефективність управління власністю [6, с. 138], сформовану систему оцінки факторів впливу на ефективність використання власності, а також розроблені конкретні пропозиції на предмет удосконалення відносин власності в аграрних підприємствах. Пильної уваги з боку науковців та практиків заслуговують наведені тут авторські рекомендації стосовно організаційно-економічного та методично-нормативного регулювання державою розподілу та використання підприємствами прибутку, заохочення матеріальними та соціально-психологічними важелями найманих працівників до вискоефективної праці, надання певної організаційно-управлінської та економічної самостійності

внутрішньогосподарським структурним підрозділам, покращання орендних відносин між орендодавцями та орендарями землі та майна.

Поділяємо точку зору дослідників, що наслідком проведених перетворень у сільському господарстві виступає практично завершена приватизація власності, а її власник стає домінуючим агентом. Бо саме він ухвалює рішення про розподіл обмежених ресурсів та визначає напрями виробничо-господарської діяльності відповідного господарюючого суб'єкту. Вказуючи на те, що власник і господар, які з'явилися на селі, стали важливим чинником ринкових відносин: конкуренції, спонукання до підвищення ефективності виробництва та подальшого прогресивного розвитку сільського господарства, дослідники цілком справедливо підмічають породжені при цьому негативні явища. Їх джерелом правильно визнається низка чинників: недосконалість законодавства, непідготовленість спеціалістів, керівників та виконавців до реформування, підозрілість персоналу підприємств до нововведень, відсутність у певної частини фахівців прогресивного мислення та розуміння необхідності глибинних перетворень, необізнаність селян з юридичних та економічних питань ведення підприємництва. Значимою особливістю сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі є те, що даний процес відбувається одночасно зі становленням та утвердженням в господарському комплексі країни ринкової економіки. Ця особливість відносин власності спричинюється перехідною економікою, транзитивний характер якої передбачає перехід від однієї до іншої економічної системи, а також необхідністю використання ринкових організаційно-економічних засад, сукупність яких дозволяє виводити виробничо-господарську діяльність агропромислового комплексу та його господарюючих суб'єктів на відповідний світовим вимогам рівень.

Характерними рисами розвитку відносин власності перехідної економіки, на нашу думку, слугує:

- значна динаміка структурних зрушень стосовно організаційно-правових форм власності та господарювання в розрізі: загальної кількості

відповідних господарюючих суб'єктів та їх співвідношення; наявного ресурсного потенціалу та його складових;

- активне виникнення нових організаційно-правових форм ведення аграрної виробничо-господарської діяльності та демобілізація неконкурентоспроможних і застарілих форм аграрного виробництва;

- порушення стабільної стійкості існуючої (державної) форми власності, вплив якої на ефективність господарського комплексу зменшується, за одночасного виникнення та зростання вагомості в сільській місцевості нової (недержавної) форми власності, наслідком чого виступає економічна розбалансованість та нестабільність;

- багатоваріантність формування нової економічної системи в зв'язку з участю в даному процесі значної чисельності осіб, які, проживаючи в сільській місцевості, мають різні соціально-економічні цілі та засоби їх досягнення, а також усталені звичаї, традиції, уподобання, навички аграрного господарювання за відповідними формами власності;

- альтернативність якісної зміни відносин власності в аграрному секторі через вплив на цей процес сукупності чинників соціального, економічного, регіонального та демографічного характеру світового та національного рівнів.

Пореформений період має економічні дисбаланси, змінює ментальні інституції, породжує в частини населення психологічний дискомфорт та соціальні конфлікти. Звідси витікає неоднозначна оцінка трансформацій відносин власності науковцями, практиками, сільською громадою та суспільством в цілому. Їх бачення ґрунтуються на критеріях та оцінках, які виставляються конкретними особами згідно з існуючими ідеологемами та власним світосприйняттям.

Трансформація відносин власності в аграрному секторі змінює економічну систему. На місці неринкової соціалістичної економіки, в основі якої знаходилася централізована командно-адміністративна система управління з домінуючою державною формою власності на засоби

виробництва, за відсутності повноцінної ринкової конкуренції та приватної власності, утворюється ринкова економіка з конкуренцією та пануючою недержавною власністю. Процес її становлення та утвердження, згідно з державною регуляторною політикою, формує зміст перехідної економіки, що займає певний історичний період.

Розкриваючи стратегічні цілі аграрних трансформацій, Осташко Т.О. встановлює першочерговість проведення масової приватизації землі та майна в колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. Вченою зазначається, що приватна власність на основні засоби виробництва утворює в сільському господарстві фундамент для подальших соціально-економічних змін. Економічна складова останніх стосується побудови ефективного, високопродуктивного, конкурентного ринково орієнтованого аграрного сектора, а соціальна — передбачає загальне економічне піднесення та зростання добробуту [5, с. 25]. Узагальнюючий висновок викладеного полягає в тому, що приватизація землі та майна закладає фундамент для формування ринкової економіки, яка в свою чергу, виступає в якості одного з найбільш впливових чинників розвитку відносин власності аграрного сектора.

Презентуючи ринок землі як економічну категорію, доктор економічних наук Заєць В.М. з наукових позицій обґрунтовує необхідність приватної форми власності на землю як таку, що захищає користувачів, які здатні забезпечувати найвищу продуктивність використання основного засобу виробництва в сільському господарстві. Логічно звертає увагу на те, що економічна теорія розглядає трансформацію прав власності на землю в економічний актив підприємництва як закономірну ендогенну відповідь економіки на зростаючий попит на неї та на зростання пропозиції сільськогосподарського капіталу [7, с. 5—20]. В даному випадку підкреслюється та науково обґрунтовується необхідність повноцінної приватної власності на землю, щодо якої власниками здійснюється володіння, користування та розпорядження, як об'єктивної передумови

створення внутрішнього мотиваційного чинника соціально-економічного розвитку аграрного сектора.

Розвиток відносин власності в процесі становлення ринкової економіки породжує в сільській місцевості низку соціально-економічних проблем. Таким чином, ще на початку 20-го сторіччя здійснювалися наукові застереження на предмет можливих соціально-економічних загострень в сільському господарстві за умови переходу економіки до функціонування на ринкових засадах. Зростання сільського безробіття, прискорення міграційних процесів до міст сільських мешканців, посилення експлуатаційного тиску по відношенню до сільських мешканців та інші сучасні негаразди актуалізують наукові пошуки щодо регулювання відносин власності перехідної економіки з позицій збалансованого економічного та соціального розвитку аграрного сектора.

Вагома особливість сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі полягає в тому, що управління власністю переходить від безпосередніх власників-господарників до професійних менеджерів, які покликані нарощувати власність за рахунок інтенсифікації виробничо-господарської діяльності та високоефективного використання людського капіталу. Об'єктивна потреба щодо застосування праці професійних управлінців для примноження матеріальних та нематеріальних благ зумовлюється колективним характером сучасного виробництва. В кожному господарюючому суб'єкті його ефективність значною мірою залежить від узгодженості в роботі всіх працівників та ланок, що покликані забезпечувати компетентний аграрний менеджмент.

Досліджуючи природу управлінської праці, професор Турецький О.А. зазначає, що саме на основі особистих та колективних інтересів і під їх впливом, які в своїй сукупності складають інтереси суспільства, творча енергія кожної людини, всіх людей як енергія всього суспільства, концентрується та акумулюється в належному напрямі, концентруючи зусилля суспільства, його знання та досвід на вирішення своїх проблем та

інтересів, на задоволення індивідуальних та громадських потреб. З цього витікає, що на сучасному етапі соціально-економічного розвитку нашої країни, управління працею в кожному підприємстві, в регіоні, галузі, в цілому на рівні всього господарського комплексу перетворюється у одну з найбільш важливих управлінських завдань [8, с. 8-9]. Компетентний менеджмент дійсно забезпечує єдність інтересів та енергетичну концентрацію всіх учасників виробничо-господарської діяльності, незалежно від її масштабів, інтенсифікуючи нарощування власності.

Згідно з дослідженнями професора Клочана В.В. до факторів, що вагомо впливають на розвиток відносин власності в аграрному секторі, відноситься формування та становлення в ньому системи інформаційно-консультаційного забезпечення. Вчений цілком правомірно звертає увагу на ту обставину, що в нашій країні така система знаходиться в стадії створення. Необхідність її прискореного завершення обґрунтовується тим, що ця система сприяє впровадженню в практику аграрного господарювання новітніх досягнень з менеджменту, маркетингу, економіки, організації праці, техніки та технології [9, с. 4]. Прикладне використання здобутків наукової думки дійсно формує реальні умови для збільшення масштабів власності та забезпечує виведення їх відносин на рівень сучасних світових стандартів.

Аргументом на користь такого висновку слугує й те, що в умовах зміни відносин власності перспективи сільського соціуму значною мірою визначаються його ринковими результатами, ефективність яких потребує здійснення висококваліфікованих інформаційно-консультаційних послуг. Їх виконання повинно охоплювати управління виробничо-господарськими процесами ринкових суб'єктів, приділяти пильну увагу аграрній освіті та науці, вирішувати сільські соціальні та екологічні проблеми, створювати сприятливі умови для інноваційної діяльності, впроваджувати науково-технічні здобутки в практику сільського господарювання та забезпечувати інтелектуалізацію праці біля землі.

Значущою особливістю сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі виступає їх стратегічна спрямованість на адаптацію до ринкових запитів. Адже згідно з дослідженнями вітчизняних науковців Захарченка В.І., Борисова О.Г. та Іванищевої А.В. будь-яка економічна система базується на формах власності на ресурси та результатах господарської діяльності, що склалися в них. На цій підставі, з певною мірою умовності вчені представляють економіку як процес перетворення наявних у розпорядженні суспільства ресурсів у продукцію, що покликана задовольняти виробничі і невиробничі потреби суспільства [10, с.8]. Адже через спрямування виробничо-господарської діяльності на задоволення запитів споживачів в ринковій економіці раціоналізується використання наявних ресурсів, відбувається загальне економічне зростання та підвищується добробут людей.

Орієнтація на задоволення потреб різнопланових ринкових сегментів передбачає перехід господарюючих суб'єктів до маркетингового менеджменту, що дозволяє поєднувати використання ринкових механізмів та державного регулювання. В даному випадку ринкові механізми спрацьовують через виявлення та задоволення споживчих запитів. Серед останніх містяться також державні вимоги до ринкових суб'єктів на предмет дотримання ними стандартів якості продукції, нормативів з техніки безпеки та охорони праці, захисту природного довкілля та ін. [11].

До числа важливих особливостей сучасного розвитку відносин власності в аграрному секторі доречно віднести: єдність соціально-економічних процесів індивідуалізації та соціалізації власності; активізація процесів інтелектуалізації власності; інституціональний характер розвитку відносин власності з позицій удосконалення існуючих та сприяння утвердженню нових інститутів багатуукладної економіки; визначальний характер впливу відносин власності на ефективність соціально-економічного розвитку суспільства; залежність розвитку відносин власності від ефективності національної аграрної політики; нормативно-правова

незавершеність набуття права власності на землю сільськогосподарського призначення з позицій володіння, користування, розпорядження в силу існуючого мораторію на її купівлю-продаж; низька ефективність існуючих організаційно-економічних механізмів впливу на розвиток відносин власності з позицій їх підпорядкування поточним та стратегічним цілям соціально-економічного розвитку сільських територій; суспільно-політична багатогранність та соціально-економічна багатофункціональність проявів відносин власності; суб'єктивність індивідуального сприйняття прав власності та оцінки розвитку відносин власності.

Висновки. У зв'язку з цим поширення адекватних теоретичних уявлень про відносини власності й передові механізми управління нею забезпечуватиме розуміння громадським суспільством напрямів розвитку ринкової економіки, сприятиме формуванню ним адекватних вимог до її регулювання.

Глибинні перетворення відносин власності закладають основи майбутнього ефективного функціонування аграрного сектора на базі формування багатоукладності, посилення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на внутрішньому та світовому ринках, пріоритетності для господарського комплексу соціально-економічних запитів селян, раціональності та збалансованості економічних, соціальних та екологічних складових. Виділені та інші особливості сучасного розвитку відносин власності аграрного сектора, ідентифікують дане економічне явища серед низки інших явищ та процесів економічної природи та потребують як поглибленого, так і самостійного наукового дослідження.

Список використаних джерел:

1. Алексеенков В.Е. Организация ассоциации предпринимателей в сельском хозяйстве // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2001. — №12. — С. 18—22.
2. Крищенко К.Е. Роздержавлення власності в умовах України // Фінанси України. — 2003. — №3. — С. 11—21.

3. Гайдуцкий П.И. Организация акционерных и паевых обществ: Практик. пособие. — К.: УСХИ, 1992. — 211 с.
4. Юрчишин В.В. Аграрна політика на зламах політичних епох. Історико-соціально-економічні нариси. Наукове видання / В.В. Юрчишин. — К.: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка НАН України», 2009. — 366 с.
5. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т.О. Осташко. — К.: Фенікс, 2004. — 280 с.
6. Россоха В.В. Розвиток відносин власності в сільськогосподарських підприємствах: монографія / В.В. Россоха, Л.М. Пронько. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 254 с.
7. Заєць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель: монографія / В.М. Заєць. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 390 с.
8. Турецкий О.А. Управленческий труд: монография / О.А. Турецкий. — Одесса: принт-студия «Абрикос» СПД Бровкин А.В., 2009. — 112 с.
9. Клочан В.В. Система інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери: монографія / В.В. Клочан. — Миколаїв: МДАУ, 2012. — 371с.
10. Захарченко В.І. Зарубіжний і вітчизняний досвід державного регулювання економіки для сучасної України / В.І. Захарченко, О.Г. Борисов, А.В. Іванищева / За ред. професора В.І. Захарченка. — Одеса: Видавничий центр Студія «Негоціант», 2005. — 128 с.
11. Запша Г.М. Особливості розвитку відносин власності в системі сучасних аграрних перетворень // Економіка та держава. — 2014. — № 4. — С. 57-60.